УДК 351:338

Н. О. Шевченко,
к. е. н., доц., докторант, Донецький державний університет управління

КОНЦЕПЦІЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АПК В РИНКОВИХ УМОВАХ НА ЗАСАДАХ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ МОДЕЛІ

Визначено пріоритетні напрями розвитку вітчизняної аграрної науки та інноваційної діяльності в усіх сферах національного АПК. Обгрунтовано чинники формування в національному АПК розвинутого й ефективного ринку науково-технічної та інноваційної продукції агропромислового призначення в сучасних умовах.

Priority directions of development of domestic agrarian science and innovative activity are certain in all spheres of national agroindustrial complex. The factors of forming are grounded in national agroindustrial complex of the efficient market of scientific and technical and innovative products of the agroindustrial setting developed and in modern terms.

Ключові слова: аграрна політика, державне регулювання, інвестиції, інноваційна діяльність, концепція, напрям, формування.

ВСТУП

Становлення в Україні ринкової економіки почалося з руйнування планомірно організованих господарських зв'язків, що сформували в рамках планової економіки, масштабних міжгалузевих комплексів, одним із значущих серед яких був агропромисловий комплекс (АПК). Безумовно, конкурентне середовище формується на основі ринкової відособленості економічних суб'єктів на базі приватної власності. Але сільське господарство об'єктивно тісно пов'язане як з висхідним сектором, що забезпечує його засобами виробництва, так і з низхідним, що переробляює і доставляє сільськогосподарську продукцію споживачам. Через це зруйновані господарські зв'язки поступово відновлюються на ринковій основі, формуючи нову систему аграрної економіки — систему агробізнесу, основними елементами якої стають агрохолдинги.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Питанням державного регулювання аграрної політики в ринкових умовах приділяли увагу вітчизняні та зарубіжні учені. Серед українських авторів слід виділити О. Амосова, Г. Андрусенка, Л. Анічина, М. Білинську, А. Дєгтяря, О. Іваницьку, М. Корецького, М. Кропивка, М. Латиніна, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, Г. Мостового, П. Саблука, О. Шапоренко. Серед зарубіжних необхідно виділити І. Алтухова, Ю. Баландіна, М. Бакетта, Д. Ваніна, І. Крячкова, О. Чаянова та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— визначити пріоритетні напрями розвитку вітчизняної аграрної науки та інноваційної діяльності в усіх сферах національного АПК;

— обгрунтувати чинники формування в національному АПК розвинутого й ефективного ринку науково-технічної та інноваційної продукції агропромислового призначення в сучасних умовах.

РЕЗУЛЬТАТИ

Основними видами сільськогосподарської техніки аграрні підприємства тепер забезпечені лише на 40—60% від нормативного рівня. Причому понад 90% з них відпрацювали амортизаційний строк. Загалом же за останні 19 років фондооснащеність аграрного виробництва в Україні скоротилася майже у 8,5, а фондоозброєність праці — в 6 разів. Як показують експертні оцінки, для нормального та високоефективного функціонування вітчизняного сільського господарства, досяг-

нення необхідних для належного розв'язання продовольчої проблеми обсягів виробництва валової сільськогосподарської продукції потрібно основних засобів на суму 400—500 млрд грн. Водночас слід зазначити, що занепад вітчизняного сільськогосподарського машинобудування (виробництво тракторів та основних видів сільськогосподарських машин, машин й устаткування для тваринництва і кормовиробництва за 1991—2009 рр. зменшилось у 8—47 разів, у тому числі тракторів — майже в 24 рази) та різке скорочення випуску деяких видів технологічного устаткування для харчової промисловості (в 3,5—63 рази) призвели не тільки до падіння технічної оснащеності сільського господарства і харчової промисловості, а й до того, що держава витрачає мільярди доларів на закупку імпортної техніки [1, с. 66]. Таким чином, підтримується промислове виробництво інших країн, втрачаються джерела надходжень до державного бюджету тощо. Україна також щорічно імпортує майже на 500 млн дол. хімічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив, не розвиваючи відповідних видів власного виробництва. Така політика держави в зазначених галузях промисловості, з одного боку, породжує зростання безробіття та подальше техніко-технологічне відставання агропромислового виробництва, а з іншого — зумовлює деградацію існуючого вітчизняного науково-дослідного потенціалу.

Звідси неважко зробити висновок, що першочерговими завданнями державного регулювання і підтримки стабільного та ефективного розвитку національного АПК слід вважати такі [5, с. 123]:

— всебічне зміцнення й удосконалення матеріально-технічної бази агропромислового виробництва і широкомасштабне застосування прогресивних та інноваційних технологій у землеробстві, тваринництві й переробці їх продукції;

— створення відповідних виробничих, соціальних та обслуговуючих структур на засадах ринкової економіки в усіх регіональних АПК;

— демонополізація й оптимізація взаємовідносин між різними сферами АПК за критерієм отримання максимального кінцевого соціально-економіко-екологічного ефекту;

— здоровий і зрівноважений державний протекціонізм щодо розвитку національного АПК з метою зменшення імпорту продуктів харчування та аграрної сировини і збільшення їх експорту.

Перелічені завдання визначають пріоритетні напрями розвитку вітчизняної аграрної науки та інноваційної діяльності в усіх сферах національного АПК. По-перше, необхідно істотно прискорити системні дослідження щодо розробки самої концепції державного регулювання і реальної підтримки функціонування національного АПК в ринкових умовах на засадах інноваційно-інвестиційної моделі й концепції сталого розвитку. По-друге, велика увага має бути приділена обгрунтуванню ефективних систем, методів і способів державної підтримки та регулювання розвитку АПК з урахуванням вступу України в СОТ та інтеграції до ЄС. По-третє, з точки зору науки не повинно також випадати розроблення термінових і невідкладних заходів щодо запобігання подальшому соціально-економічному занепаду села та природно-екологічній деградації просторової бази національного АПК, насамперед його аграрної сфери.

Інноваційний розвиток АПК, зважаючи на його надзвичайну складність і залежність від природно-біологічних та екологічних чинників, має охоплювати такі 4 типи нововведень: селекційно-генетичні, виробничо-технологічні, організаційно-управлінські та економіко-соціо-екологічні [6, с. 11]. Усі зазначені типи нововведень, які є результатом фундаментальних та прикладних науково-технічних розробок, можуть реалізовуватися в практиці агропромислового виробництва через різноманітні конкретні форми (патенти, ліцензії, товарні знаки, документацію на нові технології та види продукції, інноваційні проекти і програми тощо).

Діяльність вітчизняних науково-дослідних установ, яка все ще продовжується, по суті, на принципах планової економіки, в умовах вкрай обмеженого бюджетного фінансування та відсутності приватного інвестування, не сприяє концентрації наукових досліджень і техніко-технологічних розробок на пріоритетних напрямах, підвищенню їх результативності та ефективності, посиленню зв'язків науки з реальним сектором економіки. Отже, забезпечення стабільного, конкурентоспроможного й сталого функціонування всіх галузей і сфер національного АПК неможливе без формування в Україні повноцінного та ефективного ринку науково-технічної продукції і відповідної його інфраструктури, підпорядкованих цілеспрямованому переведенню агропромислового виробництва на інноваційно-інвестиційну модель розвитку.

Такий ринок у межах національного АПК має являти собою чітко організовану, динамічну та постійно удосконалювану систему правових, організаційних і фінансово-економічних механізмів, що регулюють взаємовідносини між виробниками науково-технічної й інноваційної продукції та її споживачами в усіх галузях і сферах даного комплексу. Метою зазначеного ринку є забезпечення збалансованого попиту і пропозиції на всі види науково-технічної та інноваційної продукції на засадах конкурентоспроможності. Це має досягатися на основі формування й розвитку відповідних комерційних структур, що впроваджують науково-технологічні та інноваційні розробки і проекти в агропромислове виробництво. Такі структури, які в США називають Exension service, в Україні практично відсутні. Поряд з тим, мають застосовуватися специфічні системи: ціноутворення на наукомістку продукцію та послуги, пов'язані з їх впровадженням у виробничу практику; оподаткування, фінансування і кредитування підприємств та організацій науково-впроваджувальної сфери національного АПК. Крім того, необхідно створювати розгалужену мережу спеціалізованих бізнесових структур у цій сфері.

Отже, ринку науково-технічної та інноваційної продукції в АПК мають бути притаманними відповідна організаційна структура і власний, специфічний економічний механізм функціонування. Саме їх органічне та оптимальне поєднання з урахуванням галузевих, національних і виробничих особливостей спроможне забезпечити взаємний інтерес як виробників, так і споживачів науково-технічної та інноваційної продукції в агропромисловому комплексі. Тобто йдеться про формування єдиного організаційно-економічного механізму регулюван-

ня, стимулювання науково-технічної та інноваційної діяльності, а також ринку продукції цієї діяльності. Наскільки ефективним і дієвим буде зазначений механізм, настільки результативною та ефективною буде і практична реалізація науково-технічних, інноваційних розробок в агропромисловому виробництві.

На жаль, формування ринку науково-технічної та інноваційної продукції, використовуваної в національному АПК, надмірно зволікається, і це негативно позначається на конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства та інших сфер АПК. Адже за останні 10 років тут створювалися різні ринки — основних засобів виробництва, готової продукції, праці тощо [2, с. 22]. Усе це, безперечно, вимагає поширення ринкових відносин на всі сфери і ланки АПК, включаючи й сферу науково-технічної та інноваційної діяльності, застосування її результатів у практиці господарювання. Зростання попиту на продукцію зазначеної діяльності з боку агропромислових товаровиробників за умов функціонування ринкової економіки та наявності справжнього конкурентного середовища об'єктивно зумовлюється необхідністю збільшення обсягів виробництва і поліпшення якості аграрної сировини та продуктів харчування. Формування розвинутого ринку науково-технічної та інноваційної продукції в АПК України можливе лише тоді, коли соціально-економічною основою сталого і стабільного розвитку всього національного господарства, в тому числі й аграрного сектора економіки, є товарно-грошові відносини ринкового типу. Суспільство у зв'язку з цим повинно знати, скільки потрібно витратити коштів на науково-технічні та інноваційні розробки, щоб реалізація їх могла повною мірою забезпечити справжній науково-технологічний прогрес у сільському господарстві та інших сферах АПК. Водночас велике соціально-економічне та екологічне значення мають обсяги, види і техніко-технологічний рівень наукової продукції, оскільки "надвиробництво" такої продукції слід вважати економічно нераціональним використанням обмежених фінансових ресурсів держави у зв'язку з великими витратами на проведення науково-дослідних робіт. Отже, доцільно на ринкових принципах визначати характер взаємовідносин між виробниками науково-технічної та інноваційної продукції і її споживачами.

До найважливіших чинників, необхідних для формування в національному АПК розвинутого й ефективного ринку науково-технічної та інноваційної продукції агропромислового призначення, в сучасних умовах належать:

— забезпечення науково-дослідної сфери АПК висококваліфікованими кадрами в достатній кількості й фінансовими ресурсами в необхідних обсягах;

— забезпечення реальної свободи і самостійності в діяльності науково-дослідних установ з максимальним урахуванням попиту агропромислового виробництва на їх кінцеву продукцію;

— формування спільного взаємозумовленого економічного простору та інтересу як у виробників, так і у споживачів до науково-технічної та інноваційної продукції;

— організація спеціалізованих ринкових структур у сфері науково-дослідних та інноваційних розробок агропромислового призначення й реалізація їх у практиці господарювання в усіх галузях і сферах АПК (агропромислові техно-парки, агрополіси, агротехцентри, малі науково-інноваційні підприємства тощо), а також досягнення високого рівня матеріально-технічного забезпечення наукових і впроваджувальних формувань;

— розробка та застосування в межах національного АПК науково обгрунтованого економічного механізму регулювання функціонування і стимулювання розвитку ринку науково-технічної та інноваційної продукції, який охоплював би вирішення питань ціноутворення, оподаткування, фінансування й кредитування науково-дослідної діяльності та сприяв підвищенню взаємної заінтересованості виробників і споживачів зазначеної продукції.

Формування і цілеспрямований розвиток в Україні цивілізованого ринку науково-технічної та інноваційної продукції агропромислового призначення з відповідними його структурами й організаційно-економічним механізмом — об'єктивна необхідність нинішнього етапу функціонування національного господарства. Проте, як показує досвід України і деяких інших країн з перехідною економікою, процес становлення такого ринку вимагає не лише тривалого часу, а й чітко виважених та обгрунтованих заходів з боку держави, а також належного інвестиційного забезпечення. Це повною мірою стосується як науково-дослідних установ, так і використання їх науково-технологічних та інноваційних розробок.

Крім того, слід інтенсивно розвивати мале підприємництво в науково-інноваційній сфері, яка працює на потреби АПК. Якщо проаналізувати статистику відкриттів і винаходів, які здійснюються у світі, то більша їх частина припадає саме на малі науково-інноваційні підприємства, невеликі дослідні лабораторії або центри тощо. З цією метою потрібно розробити нові та удосконалити існуючі нормативно-правові акти щодо функціонування і розвитку малих підприємств у сфері науково-інноваційної діяльності, оптимізувати систему підготовки кваліфікованих кадрів для малого науково-дослідного підприємництва.

Вирішальне значення для реалізації моделі інноваційного розвитку національного АПК має радикальне підвищення платоспроможного попиту на науково-технічні та інноваційні розробки з боку вітчизняних агропромислових товаровиробників. Їх слід розглядати як основних споживачів наукомісткої й інноваційної продукції, яка виробляється не лише великими, а й малими науково-інноваційними підприємствами. Для ефективного використання такої продукції необхідно, по-перше, щоб вона була принципово новою, конкурентоспроможною на ринку і давала значний ефект від практичного її застосування. По-друге, держава повинна всебічно підтримувати оперативне доведення та розповсюдження інформації про вітчизняні перспективні науково-технологічні й інноваційні розробки серед агропромислових товаровиробників. Нарешті, вкрай потрібні довгострокова стратегія інноваційного розвитку всіх галузей і сфер національного АПК та система фінансово-економічних підойм, які зможуть належним чином стимулювати власне науково-інноваційну діяльність у цьому комплексі.

Аксіоматичним слід вважати положення, що перехід до інноваційного розвитку АПК можливий тільки за умов реального збільшення вкладень, насамперед, інвестицій в основний капітал сільського господарства. Хоча в 2007 р. інвестиції в основний капітал аграрного виробництва України та пов'язані з ним послуги порівняно з попереднім роком зросли майже в 1,6 рази, а з 2001 р. — в 2,1 рази, проте їх частка в загальному обсягу інвестицій в основний капітал усіх видів економічної діяльності навіть зменшилася — з 4,8% у 2001 р. до 4,3% у 2007 р. [4, с. 216]. До речі, інвестиції в основний капітал сільського господарства в порівнянних цінах за 1991—2007 рр. скоротилися з 11,8 млрд до 496 млн грн., або приблизно в 24 рази, а їх частка в загальному обсягу інвестицій у національну економіку за цей час знизилася з 21,3% у 1991 р. до 3,7% у 2007 р., тобто в 6 разів [3, с. 9].

Наведені дані підтверджують, що інвестиційний процес у вітчизняному сільському господарстві — найважливішій сфері АПК — продовжує занепадати, незважаючи на деяке пожвавлення в останні роки. Інвестиційна криза в аграрному секторі України надто глибока, а наслідки її більш згубні, ніж в інших галузях національної економіки. У центрі проблеми інвестування сільського господарства з самого початку його реформування лежав механізм так званого "невидимого" вилучення фінансових ресурсів у аграрних товаровиробників через недосконалу цінову політику. Він, зрештою, призвів до того, що практично за всі роки здійснення аграрної реформи в Україні виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції, зокрема тваринницької, було збитковим або надто низькорентабельним. Це стосується, насамперед, великих сільськогосподарських підприємств.

Через прихований механізм вилучення доходів з аграрного сектора економіки він за радянських часів був донором розвитку промисловості, а в період ринкових реформ у незалежній Україні став важливим чинником нагромадження капіталів у деяких сферах національного господарства, в тому числі й у тіньовій економіці. Тому й нині є чимало політиків, урядових структур та окремих підсистем господарської діяльності, насамперед приватних, які зацікавлені в тому, щоб така вкрай небезпечна з точки зору національної та продовольчої безпеки ситуація в державі зберігалася й надалі. Результатом вилучення доходів із сільського господарства протягом тривалого періоду стали підрив і руйнування економіки цієї життєво важливої галузі, соціальний занепад села, зростання безробіття та бідності в сільській місцевості, а також катастрофічне погіршення умов відтворення сільського населення, насамперед його трудового потенціалу.

Водночас вкрай недостатній рівень рентабельності і збитковість аграрного виробництва стали головними причинами падіння його техніко-технологічного рівня, зниження родючості та деградації земельних ресурсів сільськогосподарського призначення, їх виснаження тощо. За умов, що склалися, перспективи зростання інвестицій в основний капітал аграрної сфери АПК практично відсутні. Як видно з наведених даних, інвестиційна політика держави останнього десятиліття щодо національного АПК, і в першу чергу сільського господарства, не була спрямована на подолання тут кризової ситуації і не враховувала реального стану продуктивних сил аграрної сфери, який характеризується нині як катастрофічний.

Забезпечити стабільний, конкурентоспроможний і сталий розвиток національного АПК в умовах прискорення глобалізаційних та інтеграційних процесів можна лише в тому випадку, коли цей розвиток здійснюватиметься на основі інноваційно-інвестиційної моделі. Органічне поєднання інноваційної та інвестиційної діяльності, вкладання дедалі зростаючих обсягів коштів у сучасні інноваційні технології та виробництво інноваційних продуктів слід розглядати як найважливішу передумову ефективного функціонування вітчизняного сільського господарства та інших галузей АПК у відкритому конкурентному середовищі. Тому проблема належного інвестування національного і регіональних АПК має вирішуватися не лише на засадах самофінансування, залучення приватного, в тому числі й іноземного капіталу, а й з активною участю держави.

ВИСНОВКИ

На нашу думку, настав час рішуче відмовитися від стереотипів мислення перших років ринкових реформ в Україні щодо інвестування і державної підтримки сільського господарства та інших сфер національного АПК. Інтереси продовольчої безпеки держави, збереження і примноження її аграрно-селянських традицій вимагають збільшення у найближчі роки фінансування аграрного сектора економіки до обсягів, які дадуть реальну можливість подолати в ньому інвестиційно-інноваційну кризу. З цією метою слід позитивно вирішити питання про створення в Україні інноваційно-інвестиційного аграрного фонду за рахунок бюджетних коштів, бюджетів різних рівнів і за участю комерційних банків, підприємницьких структур, приватних інвесторів тощо. Доцільність такого фонду є цілком очевидною.

Література:

1. Амбросов В.Я. Трансформаційні процеси в аграрній сфері регіону / В.Я. Амбросов // Економіка України. — 2009. — № 8. — С. 66.

2. Бойко В.І. Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті глобалізації продовольчої проблеми / В.І. Бойко // Вісник Академії економічних наук. Науковий щорічник. — 2003. — № 2(4). — С. 21—23.

3. Лукінов І.І. Стратегія і механізми пореформеного розвитку національного АПК / І. Лукінов // Економіка АПК. — 2007. — № 8. — С. 6—10.

4. Пулім В.А. Майнові відносини / В.А. Пулім // Агропромисловий комплекс України: Стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник / За ред П.Т. Саблука та ін. Вип. 6 — К., 2009. — С. 216.

5. Регіональна політика розвитку аграрної сфери: [монографія] / Г.І. Мостовий, Л.М. Анічин, Г.О. Андрусенко та ін. За заг. ред. Г.І. Мостового. — Х.: Вид-во ХРІДУ НАДУ "Магістр", 2004. — 292 с.

6. Саблук П.Т. Основні напрями розроблення стратегії розвитку агропромислового комплексу в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. — 2009. — № 12. — С. 3—16.